

שז"ת בהלכה לשולחן שבת

מאת הרב משה חיים חנונו שליט"א

גיליון מס' 91

הלכות תשעה באב

תשעה באב נקרא צום החמישי לפי שהוא בחודש אב שהוא החודש החמישי למניין החודשים מחודש ניסן, וקבעו חכמים להתענות בו מפני חמישה דברים שאירעו בו במשך הדורות: ביום זה נחרבו שני בתי מקדשות בית המקדש הראשון ובית מקדש שני, ביום זה נגזר על אבותינו שימותו במדבר ולא יכנסו לארץ. ביום זה נלכדה העיר הגדולה 'ביתר' ונהרגו בה אלפים ורבות מיהודים, והייתה האבדה גדולה כמו בחורבן בית המקדש, וביום זה חרש טורונסורפוס הרשע ממלכי אדום את ההיכל וסביבותיו לקיים מה שנאמר 'ציון שדה תחרש'¹.

ומפני שחזרו ונשנו הצרות ביום זה קבעו חכמים להתענות בו כדי לעורר את הלבבות לחזור בתשובה, שהתענית היא הכנה לתשובה כמו שנאמר 'והתוודו את עוונם ואת עון אבותם' וגו', ויש לערוך חשבון נפש ולפשפש במעשיו, ויהיה מצר ונאנח על צרות ישראל ועל גלות השכינה, כי אין העיקר התענית כמו שכתוב באנשי נינוה 'וירא ה' את מעשיהם' ואמרו 'חזיל את שקם ותעניתם לא נאמר אלא את מעשיהם'².

בתענוג בתשעה באב³.
הבדלה על הכוס במוצאי תשעה באב: את ההבדלה עצמה יעשו במוצאי תשעה באב, ומבדיל על הכוס בלא נר ובלא בשמים⁴.

חולה וקטן הפטורים מן התענית האם יש להם להבדיל קודם אכילתם? והאם מותר להם לטעום מהיין של ההבדלה?

חולה או יולדת הפטורים מן התענית יש להם להבדיל על הכוס קודם אכילתם⁵. ולא יאמרו את פסוקי הברכה שאומרים בהבדלה, אלא יתחילו מיד בברכת הכוס⁶. כאשר מבדיל החולה לעצמו יכול להוציא בהבדלה זו את שאר בני הבית שמתענים ולא יצטרכו להבדיל שוב במוצאי תשעה באב⁷. כמו כן, אשה הפטורה מלהתענות מבדילה לעצמה ויכולה להוציא את בעלה ובני ביתה⁸, ויש חולקים וסוברים שעדיף שבעלה או גדול אחר יבדיל עבורה, ויתנו לקטן או לה לטעום מהכוס⁹.

מתי מבדיל החולה? יש אומרים שיבדיל החולה מיד במוצאי שבת¹⁰, ויש חולקים וסוברים שיש לו להמתין ולהבדיל רק כאשר נצרך לאכול¹¹.

חולה שנצרך בצום רק לשתי מים, לא יבדיל בשביל כך, וישתה בלא הבדלה¹².

שתי יין ההבדלה: יש שכתבו שחולה המבדיל בתשעה באב לא יבדיל על היין שהרי אמרו בגמרא שהאוכל בשר והשוהה יין בתשעה באב עליו נאמר 'ותהי עוונותם על עצמותם' רח"ל¹³, אלא יבדיל על שאר משקין שהם חמר מדינה (חמר מדינה - משקה חושב ששותים אותו

תשעה באב ביום ראשון, מותר ליטול גלולות אלו בשבת, ואין לאסור בזה משום הכנה משבת לחול¹⁴, או מגזרת שחיקת סממנים¹⁵.

השנה שליל תשעה באב חל במוצאי שבת כיצד יש לנהוג בהבדלה, ברכת הנר וברכת בשמים?

הבדלה בתפילה: במוצאי שבת זו אין מבדילים על הכוס¹⁶, אלא מבדילים בתפילה באמירת 'אתה חוננתנו' כמו בכל מוצאי שבת¹⁷. לפיכך טוב שגם הנשים יתפללו ערבית במוצאי שבת זו, כדי שיבדילו ב'אתה חוננתנו', ולכל הפחות תאמרנה 'ברוך המבדיל בין קודש לחול' ואז יהיו ראיות לעשות מלאכות¹⁸.

ברכת בורא מאורי האש: אחר תפילת ערבית קודם קריאת מגילת איכה, מברכים על הנר 'בורא מאורי האש', כיון שכתוב באיכה 'במחשכים הושיבני', וכן כדי שלא ינהה מן האור מבלי שיברך עליה¹⁹, ונכון שהחזן יברך בקול רם ברכת 'מאורי האש' ויכוון להוציא את כל הקהל ידי חובתם²⁰. יש שכתבו שאם יש נשים בביתו שאינם חולכות לבית הכנסת - ימתין מלברך על הנר עד שיגיע לביתו או שיברך על הנר קודם הליכתו לבית הכנסת כדי להוציאן ידי חובה²¹. אולם פוסקים רבים כתבו שהנשים יכולות לברך על הנר בעצמן²², ועוד שאין לשנות מנהג ישראל ששומעים את ברכת הנר בבית הכנסת קודם קריאת מגילת איכה²³.

ברכת בשמים: אין מברכים על הבשמים במוצאי שבת זו, כיון שהם באים לתענוג ולהשיב נפש על סילוק נשמה היתרה שהלכה לה במוצאי שבת, ויש למעט

השנה שתשעה באב חל ביום ראשון, האם יש דיני סעודה מפסקת בסעודה שלישית? והאם מותר לומר שאוכל בשבת כדי שיהיה לו כח לצום במוצאי שבת?

אין נוהגים מנהגי אבלות בשבת, לפיכך כשחל תשעה באב ביום ראשון - מותר בסעודה שלישית לאכול בשר ולשתות יין ללא שום הגבלה, אף שהיא סעודה המפסקת²⁴, ומותר לשיר ולומר זמירות שבת בסעודה זו²⁵.

נחלקו הפוסקים אם מותר לשבת בסעודה זו בחבר מרעים, יש שכתבו להקל אם רגיל בכך בכל שבת, כדי שלא יראה שנוהג מנהגי אבלות בפרהסיא. עם משפחתו ובני ביתו מותר לכל השיטות²⁶.

כמו כן, מברכים ברכת המזון עם זימון, אך צריך להפסיק באכילה קודם השקיעה.

בסעודה זו מותר לאכול ולשתות יותר ממה שרגיל לאכול בכל סעודה גם אם כוונתו להקל על הצום, אך לא יאמר בפרוש שאוכל כדי שיהיה לו כח לצום למחרת²⁷.

מיד משקיעת החמה נאסרים דברים שאינם הכרחיים מצד השבת, כגון אכילה, שתייה, רחיצה וסיכה, אך עדיין אסור לעשות דברים שנראים כמנהגי אבלות עד שתצא השבת, לפי שאין נוהגים מנהגי אבלות בשבת²⁸.

האם אפשר לקחת כדורי ויטמין להקלת הצום (קלי-צום וכד'), והאם מותר ליטול אותם בשבת?

יש שמתקשה בצומות רשאי בערב התענית ליטול תוספי תזונה וגלולות להקלה על הצום²⁹. כמו כן, כשחל

1 גמרא תענית דף כו ע"ב, משנ"ב סימן תקנט סק"ב.
2 משנ"ב סימן תקנט סק"א.
3 ומותר אף מלא רגיל בכך כל שבת. אגרות משה ח"ד סימן קיב.
4 אף באינו רגיל בהם בכל שבת אגרות משה שם, אולם הגר"ז אויערבך בהליכות שלמה בין המצרים פט"ו אורחות ההלכה הערה 33 תורה שישירו את השירים הרגילים בהם בכל שבת, ולא יוסיפו שירים אחרים.
5 משנ"ב סימן תקנב סק"ב.
6 שש"כ פכ"ח הלכה פה.
7 שו"ע סימן תקנב סעי' י, ומשנ"ב שם.
8 שו"ת יבי"א ח"ט א"ח סימן נד לגבי י"ב שאינו נקרא מבטל מצוות עינוי ביוה"כ, שאינו עושה כן ביו"כ בקום ועשה, וכ"ש לעניין שאר תעניות.
9 נאמרו בזה כמה טעמים בפוסקים, ועיקר הטעם מפני שאיסור הכנה הוא דווקא כשיכול לעשות בזמן אחר, שבתה"ל הוא לזולת בכבוד השבת, משא"כ כאן שאין זמן אחר.
10 מנחת אשר ח"ב סימן לח, מחזקת אלהיו קובץ קול התורה סא, ליקוט יוסף עמוד שטע, כיון שעיקר פעילותם על ידי העשבים שיש בהם הפועלים להאט את פעולת העיכול, ולעכב את המזון במעיים, ואין זו פעילות של רפואה, וגם בתוספי תזונה וכדומה הרבה פוסקים מתיירים לקחתם כל שבת. ועיין בזה עוד באגרות משה א"ח ח"ג תשובה נ"ד, וקובץ מבית הלוי חלק י' עמ' נ"ב, שש"כ פרק ל"ד.
11 כיון שאי אפשר לשתות, ואין נותנים לקטן לשתות שמא יטעה וימשך אף בגדולות, וכיון שהוא דבר המצוי לפי קביעות שנים שלנו, שעל כרחך יבוא לפעמים לסוף שלוש או ארבע שנים פעם אחד במוצאי שבת, חוששים לזה, משנ"ב סימן תקנט סק"ל.
12 רמ"א סימן תקנט סעי' א, ואם שכח אין צריך לחזור ולהתפלל, כיון שמבדיל על הכוס במוצאי תשעה באב, שו"ע סימן רצד סעי' ג, משנ"ב סימן תקנו סק"ג, והוסיף שאינו צריך להבדיל בתפילת ערבית במוצאי תשעה באב, שכתב חלפה שעתו, וסני כמה שמבדיל על הכוס.
13 משנ"ב סימן תקנו סק"ב, כמבואר בשו"ע סימן רצט סעי' י.
14 שו"ע ומשנ"ב סימן תקנו סק"א, וע"ע כה"ח סק"ב.
15 ליקוט יוסף עמוד תפד.
16 הגר"ז אויערבך שש"כ פס"ב הערה צח, שהרי הביה"ל בסימן רצו ס"ח ד"ה לא כתב להתפסק אם נשים חיבות בברכת הנר {אף למ"ד שחיבות בהבדלה}, וסיים שיתר נכון לוומר שלכל הדעות אינם חייבות בברכת הנר.
17 אגרות משה חו"מ ח"ב סימן מא אות ב, הגר"ז אלישיב והגר"ח קניבסקי בשמו בספר קרא עלי מועד עמוד נ הערה לא, וכן מנהג בני ספרד על פי פסק השו"ע בסימן רצו סעי' ח שגשים חייבות בהבדלה, ויכולות הנשים לברך לעצמן ברכת הלוי הנר חלק י' עמ' נ"ב, סימן רצו, ובסימן תרצג סק"א, הגר"ח פלאג"א סימן תרצג סק"ב, מועד לכל חי סימן י אות מ, ועוד אחרונים עיין חו"ע עמוד שמג וליקוט יוסף עמוד תצ.
18 שו"ע סימן תקנו סעי' א, ולדעת השו"ע בדעת הסתם בסימן רצו סעי' ח שגשים חייבות בהבדלה כאנשים.
19 שו"ת משנה הלכות ח"ז סימן לו, שש"כ פס"ב הלכה מה, פסק"ת סימן תקנו הלכה ד, על פי הרמ"א בסימן רצו סעי' ח שגשים לא יבדילו לעצמם רק ישמעו ההבדלה מן האנשים. וע"ע שו"ת צ"ח אילעזר ח"ד סימן מד שכתב שמוות לאנשים חייבים להבדיל בבתי חולים להוציא את החולים ידי חובתם, ויתנו לחולה או אף לקטן לשתות שאין בזה חשש שיראו להימשך בגדולות, כיון שהוא דבר שאינו קבוע.
20 ברכי יוסף סימן תקנו סק"ג, שערי תשובה שם, ועוד, וכן מסקנת החו"ע עמוד שנ שכוון שהותר לחולה לאכול ולא גזר עליו כלל, הלכך יכול להבדיל אפילו אם עדיין לא נצרך לאכול.
21 כה"ח סימן תקנו סק"ט, ישכיל עבדי ח"ז ס"ס לו, ועוד.
22 שבת הלוי ח"ח סימן קנט. שהרי על פי הפשט בכל שבת אפשר לשתות מים קודם ההבדלה, כמבואר בשו"ע סימן רצט ס"א, ורק על פי הקבלה יש להחמיר בזה.
23 גמרא תענית ל' ע"ב.

לכבוד ועונג ולא מחמת הצמא³⁰, או שיבדיל על היין ולא יטעם ממנו אלא ייתן לקטן לטעום מהיין, ואם אין קטן - ישנה בעצמו כשיעור ולא יותר³¹, ויש חולקים וסוברים שהמבדיל על היין טועם מהיין בעצמו, וטוב שיבדיל על מיץ ענבים³².

באיזה תפילות מוסיפים "ענגו" ו"נחם" ומה הדין אם שכח להזכירם?

בתשעה באב מוסיפים בברכת בונה ירושלים "נחם ה' אלקינו את אבלי ציון", וכו', וחותרם "ברוך אתה ה' מנחם ציון בבניין ירושלים". ומוסיף היחיד בקשת "ענגו" בברכת "שומע תפילה", ושליח ציבור אומרה בכרכה בפני עצמה בין ברכת "גואל ישראל" ל"רפאנו". אם לא אמר נחם בברכה "בונה ירושלים" אומרה בברכת "רצו" (במקום יעלה יבוא)³³, וכן ש"ץ ששחך לומר ברכת "ענגו" אומרה ב"שומע תפילה" כיחיד, ויחתום ב"שומע תפילה", ואם שכח יאמרה אחר ברכת שים שלום בלא חתימה³⁴. מכל מקום, אם סיים תפילתו ולא אמר תוספות אלו - אינו חוזר³⁵.

יש אומרים שיש לומר הזכרות אלו בכל התפילות³⁶, אולם יש שנוהגים לאומרם רק בתפילת מנחה³⁷. מלבד הש"ץ שהכריעו רוב האחרונים שמכרך ברכת ענגו אף בשחרית³⁸.

מי שהתלכלכו לו הידיים בתשעה באב האם יכול לשטוף אותם עם מים וסבון?

הרחיצה בתשעה באב אסורה בין בחמין ובין בצונן, ואפילו אצבע קטנה אסור לרחוץ³⁹. מי שהתלכלכו ידיה בתשעה באב, רשאי לרחוץ את הלכלוך כפי הצורך, גם אם נצרך לסבון כדי להעביר את הזוהמה, לפי שלא אסור חכמים אלא רחיצה של תענוג⁴⁰.

בבוקר תשעה באב האם מותר לשטוף ידיים, פנים, עיניים, פה וכדומה?

מותר ליטול ידיים בבוקר תשעה באב, כיון שהנטילה היא משום רוח רעה השורה על הידיים ולא לשם תענוג, אך צריך להיזהר שלא שתהיה הנטילה רק עד סוף קשרי האצבעות בלבד⁴¹.

אחר שינער ידיו מעט יכול להעביר את ידיהם הלחות על גבי העיניים או הפה מבחוץ⁴², אם יש לפלוף על גבי העיניים או לכלוך סביב הפה ודרכו לנקות אותם בכל בוקר, מותר לו אף לרוחצם במים כדין העברת לכלוך⁴³. כמו כן, היוצא מבית הכסא נוטל ידיו עד סוף קשרי האצבעות, ואם צריך להעביר לכלוך או ריח רע שוטף כפי הצורך⁴⁴.

שטיפת הפה במי פה: כתבו האחרונים שאף שאין חשש שיכלע את המי פה (מחמת טעמים ההרף) מכל מקום אסור לעשות כן מחמת איסור רחיצה⁴⁵. אמנם,

מי שיש לו צער גדול אם לא ישטוף פיו - יש להתיר לו לשטוף פיו בשאר תעניות ציבור ואף בתשעה באב, בתנאי שיזהר ביותר לכופ ראשו ופיו כלפי מטה כדי שלא יכנסו לגרונו⁴⁶, וכן מי שיש בפיו ריח רע ורוצה לצחצח שיניו אם יש לו צער גדול - מותר, ויזהר שלא לבלוע כלום, וטוב שיצחצח שיניו במברשת עם חומר או משחה בלא מים⁴⁷.

האם הכהנים נוטלים ידיהם לברכת כהנים עד פרקי האצבעות או כרגיל? והאם הלוי שנוטל ידיהם רשאי ליטול ידיו קודם שייטול ידי הכהנים?

כהנים העולים לדוכן נוטלים ידיהם עד סוף הפרק כמו בשאר השנה כיון שזו רחיצה של מצווה ואינה לתענוג⁴⁸. במקומות שנהגו שהלוי יוצק מים על ידי הכהנים, צריך הלוי ליטול ידיו תחלה לקיים מה שנאמר "והזהר וטהר על הטמא"⁴⁹ אך לא יטול הלוי ידיו כרגיל אלא רק עד סוף קשרי האצבעות⁵⁰.

חולה שצריך לאכול בתשעה באב כיצד נוטל ידיו לאכילת לחם?

חולה שנצרך לאכול לחם ביום תשעה באב, נוטל ידיו עד סוף הפרק כמו בשאר ימות השנה כיון שאין זו רחיצה של תענוג⁵¹.

מי שיש לו יובש בידיים האם מותר לו למרוח קרם לרפואה?

סיכה לתענוג וכן מריחת קרמים וכיוצא בהם - אסורה בתשעה באב, ואסור לסוך בהם אפילו מקצת גופו. אך מי שיש לו חטטין בראשו או שיש לו יובש בידי או בגופו מותר לו למרוח משחות לרפואה⁵², וכן מותר למרוח משחה על פצע וצלקת⁵³, אולם מריחת שמנים וקרמים כדי לעדן את העור, הרי זה בכלל סיכה האסורה⁵⁴.

האם מותר להשתמש בתכשירים למניעת זיעה?

סיכה שמטרתה להעביר זוהמה ולכלוך מותרת⁵⁵. לגבי שימוש בתכשירים שנועדו למניעת ריח היוצא מן הדיעה, יש מתירים כדין סיכה להעביר את הזוהמא⁵⁶, ויש מחמירים וסוברים שגם זה הוא בכלל סיכה האסורה⁵⁷.

נעלי בית העשויים מחומר סינטטי אך הרצועה העליונה שלהם מעור האם מותרים בלבישה?

אסור לנעול נעליים או סנדלים העשויים מעור בתשעה באב, ואפילו סנדל של עץ המחופה עור - אסור⁵⁸, אולם, נעלי בית העשויים משאר חומרים סינטטיים שיש בראשם רצועת עור שנועדו לתפוס את הרגל, כיון שאין הרצועה עשויה לשם נוחות או הגנה על הרגל, אלא רק לשם אחיזה - מותר ללבשם. ויש להקל בזה עד שיעור רוחב ב' אצבעות (כ-3 ס"מ)⁵⁹.

כמו כן, חגורת עור וכיפת עור מותר בלבישה לכתחילה, שלא אסרו חז"ל אלא בנעילת נעלי עור⁶⁰.

האם ילדים קטנים אסורים בלבישת נעלי עור?

קטנים שלא הגיעו למצוות מותרים בנעילת נעלי עור, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעליים שאינם של עור⁶¹.

האם מותר ללבוש נעלי נוחות או נעלי ספורט שאינם של עור?

נעליים של גומי או של בד ושאר מינים מותרים בנעילה בתשעה באב⁶². ומעיקר הדין גם נעלי ספורט ונעלי נוחות שאינם מעור - אין איסור ללבושם בתשעה באב, שכל שאינם מעור אינם נקראים מנעל אלא מלבוש, אלא שראוי להחמיר ולמעט בתענוג בתשעה באב כמה שאפשר⁶³.

האם מותר לקנות ולחדש נעלי בד לתשעה באב?

אסור לקנות בגדים חדשים מראש חודש אב ועד תשעה באב, גם קניית נעליים בכלל האיסור⁶⁴. אולם, נעלי בד לצורך תשעה באב מותר לקנות אפילו בשבוע שחל בו תשעה באב, ולכתחילה נכון לקנות ולחדש אותם קודם תשעה באב, אך אם לא הספיק - מותר לחדשם גם בתשעה באב⁶⁵.

השנה שחל תשעה באב במוצאי שבת מתי זמן חליצת הנעליים?

זמן חליצת הנעליים הוא קודם בין השמשות של ערב תשעה באב. השנה שחל תשעה באב במוצ"ש מותר להישאר עם נעלי העור גם לאחר בין השמשות, עד לאחר אמירת "ברכו" שלפני תפילת ערבית של מוצאי שבת, משום כבוד השבת. וכיון שמצווה להוסיף מחול על הקודש, ראוי שהציבור יאחרו מלהתפלל תפילת ערבית עד אחר זמן צאת השבת (ולכל הפחות כחצי שעה לאחר שקיעה), כדי שייספיקו להקהל לומר "ברוך המבדיל בין קודש לחול", ויחליפו בגדי שבת לבגדי חול, וכן יחליפו את נעליהם רק לאחר צאת השבת⁶⁶.

האם מותר לשאול בשלום חברו? ומה הדין באמירת בוקר טוב? מי שנוול לו בן בתשעה באב האם מותר לאחל לו מזל טוב?

בתשעה באב אסורים לשאול בשלום זה לזה, אלא יושבים כאבלים. ואם אחד שאינו יודע את ההלכה שואל בשלום - משיב לו בשפה רפה ובכובד ראש⁶⁷, לגבי אמירת 'בוקר טוב' - יש אסורים⁶⁸, ויש מתירים שאינם בכלל שאילת שלום⁶⁹, וטוב להחמיר.

ומותר לשאול את חברו "איך עובר עליו הצום" וכדומה⁷⁰, וכן מותר לאחל לחברו שנוול לו בן או בת ברכת "מזל טוב", שאין זה שאילת שלום אלא ברכה⁷¹.

30 פרטי דין חמר מדינה עיין באחרונים בסיומן רצו סעיף ב, וסיומן רעב סעיף ט.
31 כה"ח סימן תקנ"ט סק"ט, מנחת יצחק ח' סימן ל' אות ד, ערוך השולחן סימן תקנ"ט ס"ב, שש"כ פס"ב הלכה זו, ועוד.

32 כנה"ח חא"ח סימן ע"א, חזו"ע עמוד שט"ז, קובץ תשובות סימן נז בשם הגר"ש אלישיב, ועוד, וכ"כ המשנ"ב בסיומן תקנ"ט סק"ג בשם המהר"ל לגבי מוצאי תשעה באב שהבדיל על היין, ושההוא עצמו, עשה סק"ג.
33 משנ"ב סק"ב.

34 שו"ע ורמ"א סימן קי"ט סעיף ד, ועיין שם במשנ"ב עוד פרטי דינים בזה.

35 כי במי שאין בהם מוסק אם טעה ולא הזכיר מעין המאורע אינו חוזר, שו"ע סימן תקנ"ט ס"א ומשנ"ב סק"ד.
36 כן משמעות השו"ע בסיומן תקנ"ט וכן הוא במנחת ירושלים, וכן לגבי ענגו בסיומן תקסה סעיף ג, כה"ח סימן תקנ"ט סק"ה.

37 רמ"א בסיומן תקנ"ט שם לגבי נחם ובסיומן תקסה סעיף ג לגבי ענגו. משנ"ב סק"ג. וכן מנהג בני אשכנז ומקצת בני ספרד.

38 משנ"ב שם.

39 שו"ע סימן תקנ"ט סעיף ז.

40 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף ט, וכן גשים המבשלות מותרות לשטוף את המאכל אף שממילא רוחצת את ידיה, ואם יש צורך ברחיצה בחמין, גם זה מותר כיון שאין כאן כוונה לתענוג, כה"ח ס"ח מו. וכן מותר לשטוף ידיה אפילו עם סבון לשם העברת ריח רע הנדבק בידיו, אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יג.

41 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף י, כיון שהנטילה משום רוח רעה השורה על הידיים, חשוב כהעברת לכלוך, ומכל מקום די ליטול כעיקר הדין עד סוף קשרי האצבעות. ומותר ליטול ידיו אף לתפילת מנחה שהרי הוא כמקבל פני שכניה, משנ"ב שם בשם מטה יהודה.

42 והוא הדין על פניו, בדרך העברה בעלמא אבל לא לרוחצו להדיא.

43 שו"ע ומשנ"ב שם סעיף יא, וכנת עוד שמי שהוא אסטניס וצריך לקנח פניו במים ואין דעתו מיושבת עליו, מותר לו לקנח פניו, אבל שאר כל אדם אסור, וכן מביאר בשו"ע סימן תרי"ג סעיף ד.

44 רמ"א סימן תקנ"ט סעיף ט, בא"ח דברים הכ"ב, חזו"ע עמוד רצ, עיין עוד שערי תשובה שם.

45 הגר"מ פינשטיין שמענתא דמשה עמוד תל"א.

46 שו"ע סימן תקס"ד סעיף ג ומשנ"ב ס"א יא, וכן מי שעבר טיפול שיניים וצריך לשטוף פיו מחמת דימום וכדומה מותר לשטוף פיו, אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יג.

47 מנחת יצחק ח"ד סימן קט.

48 רמ"א בשו"ע סימן תרי"ג סעיף ג ומשנ"ב סק"ו.

49 כמובאר בשו"ע סימן קכ"ט סעיף י על פי הוזה"ק פרשת נשא דף קמ"ו ע"ב.

50 מטה אפרים סימן תרכ"א אות זי.

51 כה"ח סימן תקנ"ט סק"ג, שבת הלוי ח"ח סימן קל"ט, הגר"ש איוערכך מועדים עמוד צא, חזו"ע עמוד רצב, ודלא כמו שכתב בבני לוי סימן יג שלא טול ידיה אלא יכירן ידי במפה, שהוא נגד כל האחרונים, וגם שלא כמש"ש שו"ע שכתב עכ"ל ח"ח סימן כ' אות לה שיתול ידיה עד סוף קשרי האצבעות. ועיין עוד בתשובות מהר"ל דיסקין ק"א סימן סח, ובילקוט יוסף עמוד שפד-שפז.

52 שו"ע סימן תקנ"ט סעיף טו ומשנ"ב שם.

53 וכן נזול נגד יתושים מותר למרוח, שאינו עשוי לתענוג, שו"ע שבת הקהתי ח"ב סימן קצא.

54 אור לציון ח"ג פכ"ט תשובה יא, וכן להתאפר או לצבוע השפתיים אסור, נטעי גבריאלי פע"ג ס"ה, וכן הורה הגר"מ פינשטיין.

55 באהל"ח שם ד"ה סיכה, חזו"ע עמוד רצד, ועיי"ש שכתבו לרחות דעת החולקים.

56 הגר"מ פינשטיין שמענתא דמשה עמוד תל"ג, הגר"ש איוערכך הליכות שלמה בין המצרים פ"א אורחות ההלכה הערה 56, חזו"ע עמוד רצח.

57 הגר"ש אלישיב אשרי האיש ח"ג פס"א אות ט.

58 ואפילו אם נועל נעליים על הגרביים אסור, אך שאין העור גונג ע גופו. הרב בית דוד חא"ח סימן שלב כתב שנהגו בסאלוניקי להקל מטעם זה, אולם האחרונים דחו לדבריו שו"ת דבר משה ח"א חא"ח סימן לט, החיד"א ברכ"י סימן תקנ"ט סק"ו, ועוד עיין חזו"ע עמוד רצה.

59 מהר"ק"ש סימן תרי"ד, ברכ"י ופרי"ח שם, כיון שאותה רצועה קטנה של עור בטלה במיעוטה שאינה עשויה אלא לאחוז בה הרגל, אבל ברחוב יתור שעשוי גם להגן אסור, וכפי שכתב הב"י בסיומן שאסנדרל שתחתיתו עץ ועליונו עור פשיטא שנמנעל גמור הוא, עיין עוד חזו"ע עמוד שא, וילקו"י עמוד שצה. וכן נעל העשויה משאר חומרים שאינם עור, ויש עליה רצועות עור לנוי, אינה נחשבת נעל של עור, הגר"מ פינשטיין שמענתא דמשה עמוד תל"ג.

60 ילקוט יוסף עמוד שצא.

61 הגר"ש איוערכך שלמי מועד עמוד עח, חזו"ע עמוד שא.

62 שו"ע סימן תקנ"ט סעיף טז.

63 שו"ת שמחת כהן סימן קע"ג, חזו"ע עמוד רצט, ובשו"ת מהרש"ג ח"ב סימן קי' הערה ב' כתב שעל פי הסוד יש לאסור רק נעליים של עור דוקא, אך עיין משנ"ב בסיומן תרי"ד סק"ה שכתב להחמיר. ובלאו ה"י יש לאדם למעט בהנאה ביום זה במה שאפשר כמבואר בשו"ע ורמ"א סימן תקנ"ט סעיף ב.

64 כה"ח שם אות צ"ו וצ"ז, שו"ת אור לציון שם, מבית לוי בשם הגר"ש וואזנר. ועיין שיבולי הלקט ס"ס רעב, וגם מותר לחדש בתשעה באב וכמ"ש הלק"ח ח"ב סימן קלט, אגרות משה ח"ג סימן פ' שהתיר לקנותם אף בשבוע שחל בו, ובמקום שח"ח לעכב הדבר עד יו"כ אפשר לטמון להקל, וכל זה נעשה בד שטויות שאין כל כך שמחה בהם, אך בנעלי בית נוחות שיש בהם שמחה ודאי יש להחמיר ילקו"י עמוד שצז.

65 רמ"א סימן תקנ"ט סעיף ב, ונחלקו האחרונים בביאור דבריו שיהיו אחר ברכו אם דין זה דווקא בזמנם שהיו מתפללים ערבית מוקדם, אבל אם מתפלל ערבית אחר צאת השבת יחלוץ נעליים בצאת השבת וכן פירשו הגר"ש איוערכך, שש"כ פכ"ח ס"ק קפ"ט, הגר"ש אלישיב מנהיג בין המצרים עמוד קפ"ה הערה ז, אור לציון ח"ג פכ"ח.

66 אף בנעלי בית נוחות שיש בהם שמחה ודאי יש להחמיר ילקו"י עמוד שצז.

67 רמ"א סימן תקנ"ט סעיף ב, ונחלקו האחרונים בביאור דבריו שיהיו אחר ברכו אם דין זה דווקא בזמנם שהיו מתפללים ערבית מוקדם, אבל אם מתפלל ערבית אחר צאת השבת יחלוץ נעליים בצאת השבת וכן פירשו הגר"ש איוערכך, שש"כ פכ"ח ס"ק קפ"ט, הגר"ש אלישיב מנהיג בין המצרים עמוד קפ"ה הערה ז, אור לציון ח"ג פכ"ח.

68 תשובה ד, יחיד"ח סימן לח, ועוד, וכן מנהגו, ויש חולקים וסוברים שאף כשתתפלל אחר צאת שבת לא יחלוץ נעליים אחר ברכו, שו"ת שמלת חיים סימן שט, חזו"א והגר"י קניבסקי מנהיג בין המצרים עמוד קפ"ט, אורחות רבנו ח"ב עמוד קלו. עיין עוד פסק"ת סימן תקנ"ט הלכה ג. והפרכות של הארזן קודש לכרע אין מסלקין עד לאחר אמירת ברכו, לוח א"ת להגר"מ"ט, ואלו הנהגים לומר בכל מוצ"ש מזמור לדוד ברוך ה' צורי וכו' לא יאמרוהו במוצאי זה, התעוררות תשובה האור"ח סימן שנה.

69 שו"ע סימן תקנ"ט סעיף כ.

70 משנ"ב שם ס"ז מאז בשם הא"ח והח"י אדם ושאר אחרונים.

71 שו"ע יושר לתלמידי המהר"א עמוד קי' לגבי אמירת לילה טוב, וה"ה בוקר טוב דמאי שנה, ודינו כדן שאילת שלום קודם שחרית, וכ"כ בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו חיד"ו סימן כה אות ד, רבנות אפרים ח"ב ס"ס קנה, באר משה ח"ד סימן קו.

72 אמת לעיקב קנימניץ ס"ס תקנ"ד, הגר"ש איוערכך הליכות שלמה בין המצרים פט"ו אורחות ההלכה הערה 30 וכתב שם שאם שואלו דרך גימור אסור, אך אם הוא חולה או שואל לתועלת מותר.

73 שלמות חיים סימן תכה, גשר החיים פכ"א ס"ז אות ז, לגבי אבל, הגר"ש אלישיב יא יוסף ח"א סימן קיז, ואשרי איש ח"ג פס"א אות יז, הגר"ש איוערכך שם.